

szemle

Egy kálvária regénye

TEMESI FERENC: APÁM

Temesi Ferenc, miután értesült róla, hogy Szőnyi Tamás hatalmas, kétkötetes könyvében (*Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*) édesapja egy *lábjegyzet*, kikérte a Történelmi Hivataltól (teljes nevén az állambiztonsági Hivatal Történelmi Levéltárától) a vele kapcsolatos anyagokat. Az értesülés dátuma tudható (minthogy Szepesi Attila hetvenedik születésnapján szólt Temesinek Jankovics József, az egykori egyetemi társ), 2012 tavasza volt, s rá egy évre már meg is jelent Temesi dokumentumregénye, az *Apám*. Műfaját pontosabban *kesergőnek* mondanám, azaz a gyászdallal rokon irodalmi műfajnak, a veszteséget az egész közösség hangján megszólaltató lírai műnek. Gyászdal ez, egy tönkretett egyedi élet krónikája, de mögötte társadalmi szövevény, szoros szövésű képtelenség, abszurd. Temesi kétszer is megidézi Illyés emblematikus mondatát – *mindenki szem a láncban*.

A történet, az *életrontás*, ami Temesi Ferenc édesapjával megesett, igazán kislíru. Az 1914-ben született (idősebb) Temesi Ferenc felmenői Edelstalból, egy kis burgenlandi német falucskából (mellesleg egykoron „Herczeg Eszterházy”-birtok) származnak, onnan kerültek Szegedre. Apja a nagy háborúban meghalt, kilencévesen édesanyját is elveszítette. A gazdag rokonok nem vettek tudomást az árván maradtakról, lelenche tették őket, de végül a nagynéni kitaníttatta. Nevét 1933-ban magyarosította, egy akkoriban népszerű papköltő, Temesi Győző vezetéknevét kölcsönözve. 1935-ben kántortanítói oklevelet szerzett. 1939-től a Csongrádi sugárúti iskola megbízott igazgatója lett, leventeoktató is volt, továbbá – az 1956 utáni rendőrségi jelentések szerint – a Magyar Élet Pártjának is tagja. A változatos történetű, végeredményében rosszemlékű pártnak, tegyük hozzá, az író Temesi csak a párt Gestapo által letartóztatott tagjait említi, Keresztes Fischer belügyminisztert és vitéz Somogyvári Gyulát. (Súlyos hiba: a szerző és a kiadó eltéveszti a keresztnévet, és Somogyvári *Rudolf*nak nevezi az egykor népszerű rádióst, író.) Talán mert maga sem tudja, hogy a pártot lényegében Bethlen István hozta létre, ez volt az Egységes Párt, azaz a Keresztény-Keresztyén Földműves- és Kisgazda- és Polgári Párt, az idők változásával ennek mutációja lett az imrédysta párt, noha azt Imrédy is elhagyta. Ez nem tartozik szorosan ide, bár a mentalitástörténet szempontjából a mindenek fölötti antiszemitizmus talán igen. A MÉP-tagságot azonban nem rótták fel a tanító Temesinek az ötvenes években, csak a kisgazdaságot.

1945-ben megnősült (lányszöktetés is volt), és belevetette magát a kisgazdák szervező munkájába. Járt a tanyákat, agitált, kortes beszédeket tartott, a feleség

fenyegetőzése térítette vissza a gyarapodó családhoz. De aktivitása nem csökkent, akkor a városi szakszervezetben szervezett. Nem csoda, hogy az iskolaszék kinevezte iskolaigazgatónak, méghozzá a helyi szocdemek támogatásával. Jó ember volt, agilis, tehetséges, a köznek elkötelezett, a dolgozók esti iskoláját is ő szervezte meg. Hozzáteszem: nem is csoda. Ez az 1947-ben létrejött oktatási intézményi forma az új értelmiség kialakulásának meggyorsítását szolgálta. Saját sorsának tudatosulása, a tanyavilág tehetséges fiataljainak lehetőséghez juttatása belevágott abba az emancipációs-modernizációs trendbe, ami a háború befejeztével elkezdődött. Aztán lett, ami lett. A dolog önmaga karikatúrájába-ellentétébe fordult át, a tanárokat a rosszul értelmezett egyenlőség nevében „letanárpajtásolták”, s akik gyorsan jutottak feljebb, el is hitték, hogy ők az ország, a hatalom és a dicsőség. 1956. október 30-án Tildy Zoltán beszédet mondott a rádióban, a szabad választások előkészítését szorgalmazta, majd mint volt kisgazda (akit nem melleleg ezt megelőzően nyolc éven át háziőrizetben tartottak), buzdított pártja újjászervezésére. Mindössze négy nap volt hátra a forradalomból, de ezt nem tudta még senki. Szegeden is összegyűltek 30–40-en és nekikezdték a munkának. Köztük volt (idősebb) Temesi Ferenc. A végén összefoglaló – az író szöfordulatával „baljós akta” – készült erről a néhány mozgalmas napról, a „volt jobboldali politikusok ellenforradalmi tevékenysége és névsora” címmel, ez egyszer s mindenkorra eldöntötte az író édesapjának sorsát. Ennek a súlyos következményekkel terhes jelentésnek szerzőjét – remélem jól olvastam a regényt – nem ismerjük. Csak azt látjuk, hogy súlyos mondatokkal avatkozott be sokak életébe. A szervezkedőket anyagi haszonlesés miatt tolakodó embereknek láttatja, „kis koncepciójú, egyik pártból a másikba ugráló, szüntelen az anyagi előnyt leső emberek”, írja róluk, akik „jó funkcióra és pénzre vágytak”. S hogy még egyszer megbélyegezze őket, hozzáteszi, „[a] legtöbbjük havi 3000 forintért a Kommunista Párt vezetését is elvállalná”. Az egyeseket külön jellemző névsorban Temesi Ferencről azt írja az ismeretlen, hogy 1945-ben azért kapcsolódott be az FKGP munkájába, hogy „iskolaigazgatói széket nyerjen. Szélsőséges nacionalista, úgy szakmailag, mint politikailag kevés tudású ember”. Ezek a mondatok siklaltak ki egy életet. A tizenkét éven át bizonnyított, iskolát igazgató tanítóét.

Megkezdődött a vegzálás, először újságcikkek formájában, aztán jött a figyelés, két ügynököt is ráállítottak a nevezett veszélyes elemre. Az „újságíró” Szabolcsi (Fencsák) Gábor megfélemlítő cikkeket közölt álnéven a szocialista jövőben nem hívő helyiekről, közben szerkesztette az előtte is és utána is kiváló és nagyhírű *Tiszatáj*-t. Temesiről beköpi, hogy rajta forradalom utáni napokban „tenyényi nagy” nemzeti kokárda díszelgett, fekete szalaggal áttűzve”. Az ügynökök szorgosan jelentenek. Az író pedig – miután megkapta apja dossziéit – utána ered a történeteknek és kinyomozza, kik voltak, akik sűrű hálót szőttek az apja köré. A regény végére fülön csípi mindkettőt. Egyikük – a „Salló” fedőnevű – a Temesiéknél tartott uttipartik résztvevője, a jelentések stílárú fordulata, a választékos „mondottam” buktatott le. Az ő fordulata volt, amikor a játékban triumfált, „MONDOT-TAM, ember, küzdj és bízza bízzál!” Különben banki revizor volt, de 45 előtt három cipőüzletük volt Szegeden. Elűzték őket, de Kecskeméten megtelepedhettek. Egy presszós lány szeme megakadt rajta, akit el is vett feleségül, teljesítve a

lány kérését, költözzenek Szegedre. Elfogadta, hogy a szükséges engedélyt a hálózati munkáért cserébe megkaphatja. A másikuk, bizonyos „Tisza”, a tanárképző főiskola földrajz tanszékének adjunktusa volt. Hogy átkerülhessen a tanítóképzőből a tanárképzőbe – elvállalta a spicliséget. Különböző „színes karakterével, picit laza, gunyoros modorával” a későbbi író szívébe is belopta magát. S azzal, hogy a későbbi angol szakosnak amerikai könyveket is vitt. Az meg viszonzta is őket, például irodalmi zsenyéivel. S hogy mi buktatta le: hogy sakkozta is gyakorta. S az ifjabb Temesi apjának csak egyetlen barátjával ült le játszani – vele. „Salló” és „Tisza” közvetítettek a családról – pimf vagyis csupa értéktelen, vacak információt. Olyat, amit bárhol fel lehetett volna szedni. Gyakorta hallott a recenzens is eszmefuttatásokat rokoni körben arról, hogy milyen hatással lesz ránk Hruscsov látogatása, hogy jól megkocsikáztatták Bábólnán, aztán egy év múlva meg a menesztése. Megy-e Kádár? Meg hogy lesz-e újabb világháború? Meg hogy a gyerekeknek honnan lesz lakásuk, csak a fejések kapnak. Merthogy nagyon komoly lakáshiány volt még a hatvanas, hetvenes években is. A disszidensek és a kitelepítettektől elvett otthonok csak a káderek gondját oldották meg. A lakótelepek egyencelláihoz is pénz vagy protekció kellett még hosszú éveken át.

Idősebb Temesi Ferenc kálváriájának tétje az volt, van-e visszaút a napközissé lefokozott embernek, kaphat-e még szakképzettségéhez, tehetségéhez mért állást. Azt ugyan nem, de egy kicsit jobbra fordult a sorsa, átkerült a gyakorló iskolába, és gyerekei is tanulhattak. Fia mint tanulmányi verseny győztes (ráadásul két tárgyból győztes) masírozott be az egyetemre, kikerülve a felvételikor még talán érvényesíthető utánanyúlást. Nagy öröm egy apának önmagában is, hát még, ha életelve az *élni és élni hagyni* minimálprogramja. Életének alighanem egyik legboldogabb pillanata volt, amikor kedves színésze, Bessenyei Ferenc hangján hallotta fia regényének, a *Pomak* egyik címszavát. A sors megindító, leginkább azért, mert ezerszámra sorolhatjuk a kettétört, alkalmazkodó, hinni akaró életutakat. Bizony jó gyakorlat, amit a recenzens is bevezetett főiskolás és egyetemista hallgatóinál: kikérdezni a szülőket, nagyszülőket, családtörténetet írni. Az elfojtás nemcsak a zsidóságuk miatt traumatizáltak „kiváltsága”, általánosabb tünet. A rendszerváltáskor szabadult fel sokakban a görcs, kerültek elő az 1956-ban kiadott, hazavitt és a spejz polcainak legaljára dugott káderanyagok. Nálunk is. A történetek nagy részét az emlékezés is kikezdte, nem ellenérdekelt felek, jó testvérek, mindhalálig összetartó, a mindenszentekről évtizedeken át közösen megemlékező, s amúgy is kapcsolatot tartó nagynénik és nagybácsik mesélték szögesen ellentétesen, egymásnak ellentmondóan ugyanazt az élményt. Nincs mit tenni. Aki még a III/III-asok számára is kis hal volt, s akiről nem őriz kartotékot a Történeti Levéltár, ugyanolyan szerencsétlen és keserű lehet.

A recenzens is kegyelettel meghajtja fejét az író apja előtt.

De aztán *irodalmi* műként is megvizsgálja az *Apám* című regényt. Már olvasás előtt tudja, hogy van ennek egy párja, csak éppen ott fordított az írói szerep. Esterházy Péter *Javított kiadása* a másik mű. A szembesülés sémája azonos, két író jut az életét visszamenőlegesen meghatározó dokumentumok birtokába. Csak a pozíció ellentett. A *Harmonia Caelestis* megjelenésével párhuzamosan derült ki, hogy a Történeti Hivatal nem róla, hanem az író édesapjáról, Esterházy Mátyásról,

az egykori miniszterelnök fiáról őriz vaskos dossziékat. Félbe tört élet itt is, ott is. A fiai sorsával megszarolt apa tragédiája. A szituációból műfaji konvenció adódik: a dokumentumközlések mindkét esetben kihívják a személyes kommenteket, dia-logikus szövegtettek épülnek regénnyé. A rendezőelv szigorúan a kronológia, a hangnem az ironia és az elérzékenyülés közötti skálán mozog, az írók elé kerülő dokumentumok ritmusában. Függvény tehát az ilyen könyv: az írók kiszámíthatatlan helyzetek irányítják, ezeken kell felül emelkedni, vagy hagyni, hogy sodorják. Az írói teljesítmény az önmagára eszmélés, az indulat és a racionális gondolkodás közti hullámmegzabolázása, kívülről láttatása. Nehéz feladat. Esterházy egyik legszebb mondata, amikor visszagondol a *Termelési regény* zavartalan befejezésére, amikor még sejtelve sem volt „a Papi” titkos életéről: „Repülve dolgoztam. »Görctelenül és derűsen szabad«, írta a regényről (a kéziratról) fél évvel később Nádas. Amikor tehát én valóban görctelenül és derűsen szabadon flangáltam, nem tudtam, hogy egy szál kötélén egyensúlyozom, hatalmas üresség fölött, melyben még vad krokodilok is tátognak milliméterekkel az arcom előtt. Vagy más képzavar.”

Temesi írásának egyik legszebb része szívfájdító karácsonyi novellabetétje – visszagondolás apja lelenckori szökésére – a gyermeki kiszolgáltatottságot oly csodálatosan ábrázoló Móra Ferencet idézi. Szép és fáj, fáj azért is különösen, mert ma is lehetséges történet. Hirtelen eleven lett Móra, Móricz hangja, társadalmunk legnagyobb dicsőségére, Európa közepének szélén. Nincs köze a regény fősodrához, de mégis majdnem középpontja. Nem is új írás, a *Por* egyik írásának felnövesztése, újraírása, kifejtett önidézet. Az együttérzés, a közel évszázaddal későbbi viszszaemlékezés óvás, az éhes kisfiú (huszonöt évvel későbbi apja) vizsgálása, akinek azt is megtiltják a lelenckben, hogy fölvegye az ez egyszer végre, végre friss leejtett kenyérvéget – mert az a halottaké. Nyers élet, nem szövegirodalom. Egy egészen más írói hagyomány, mint Esterházyé, de ugyanolyan – nem szégyellem a civil olvasóságot – gyönyörű.

Van azonban nagyon is számottevő különbség a két könyv között. Nem az írói módszer között (bár abban is). Az írók emberi alapállásában, világnézetében. Esterházy némi elidegenítéssel reflektál erre is. „Van a Harmoniának egy szoft olvasata, amely azt hiszem, nagyban hozzájárul a sikerhez. Az olvasó *saját* szenvedését éli újra (ez rendben van, ez még csak dicsekvés), és ettől megnyugszik, a könyv mintegy megerősítette őket, hogy *bárbogy is történt*, most mégis itt vagyunk. Olvasóim nyugodtabban és boldogabban néztek olykor rám, mint azt én (álmaimban) szerettem volna. Mintha kimazsolázták volna a könyvet, s ami ebbe a nyugalomvonalba nem illett, azt figyelmen kívül hagyták. Vagyis a könyv ezt megengedte nekik.” Temesinél nincs nyugalomvonal. Ő maga nem tud megnyugodni, s nemcsak azért, mert apja besúgóit, jelentőit olvassa. Ez az a nehezen racionalizálható, körülírható, inkább érezhető borongó-busongó magyar mentalitás, aminek középpontja a *magyarság* és mindig a *magyarság*. A veszélyeztetett és hanyatló magyarság, a mindig csak áldozat és sohasem felelős. Temesi nem tud vagy nem akar uralkodni magán (ahogy olykor kettős számvetésű, életrajzi-önéletrajzi *Bartók*-könyvében sem), és kibújik a nem rokonszenves, a recenzens számára kifejezetten távolságot kívánó politikai publicisztika. (A *Bartók*-könyvben a minket

körülvevő népekről – és ez Bartók egykorú szóhasználatával ellentétes azaz hamis volt – tótokként, rácokként és oláhokként beszélt. Attól sem lelkes az ezt a könyvet most az *Alföld* kérésére olvasó, hogy a könyv egy-egy fejezete egy nem éppen szobatiszta, szélsőjobbos napilapban jelent meg, és hogy az oda passzoló kitételeit az író dacos harciassággal vállalja.) Az antiszemitizmus közvetlen közelében jár, s ez talán eufemizmus is, amikor a regény közepébe, egy fikcióba betétet illeszt, az apa és Szabó Dezső párbeszédét. A kifejtetlenül említett nyugatosok (értsd a sztereotípiát ezen: a magyarságot idegen ízlés felé hajlító írókat) két tágabb értelemben vett nyugatos gondolkodású *zsidó* író és *zsidó* politikus, Molnár Ferenc és Vázsonyi Vilmos elismerését és szeretését negligálja az odavetett Rákosi Mátyás. Csak összekötés van, differenciálás helyett. Csak olyan megjegyzés, mint „[z]sidó ember volt, de ez nem számít semmit ebben a történetben”. Akkor minek említi? Miért? – mert fontos neki, hiszen Aczél György felbukkanásánál is ott van zárójelben az eredeti név. A kurziválás Csurka-féle visszataszító technikája. Folytatható lenne a sor, egyet még megemlítek, és a kocsmaasztali vitákat imitáló civilizációkritikus kiszólás: már rég folyik a III. világháború, számítógépeken, banki eszközökkel. S mindez VERZÁLLAL, kiemelve. Odavetve. Kiszólva. De visszavevünk biztosabb és simább vizekre.

Temesi (poszt)modern és/vagy dekonstrukciós írásmódja, csakúgy, mint a *Barátok*ban, megkettőzi, megsokszorozza a rétegeket. A normál szövegszedés mellé, zárójelben az imént már említett VERZÁL, *kurzív* és *kurzívált-alábúzott* szövegek kerülnek, tipográfiaileg jelezve a viszonyulás modalitását. Olvasópróbáló módszer, persze az olvasó edzett, Esterházy idéztfelfejtő módszere, lapszéli utalásai a püspöklila óta, a KMP-n át a legutóbbi dráma, az *Én vagyok a Te* szövegeiig hozzászoktatták már az olvasás rafináltabb technikájához. Élt a technikával Esterházy a kiegészítő aparegényében is, a két szín használatával (fekete a szerzői kommentár, barna a jelentésekből vett idézet), kialakít egy rövidítésrendszert is, amelyben egy-egy betű éppen a viszonyulást hivatott jelezni, a *k* a fiú esetenkénti könnyezését, az *ő* a szembesülő önsajnálátát. Temesi tipográfiai síkjai indokoltak és érthetőek, talán Esterházy módszere is a szeme előtt lebegett. De van egy jele, a *smiley*, ami komolytalanná és súlytalanná teszi az optikailag is megerősített szöveget.

Említsük meg Temesi ebben a regényben sokat emlegetett barátját, Páskándi Gézá. Írófejedelem volt Temesinek, és igen, nagyformátumú, sokat élt, bűbájosan kemény férfi. Ivós és kötekedő, olykor-gyakorta erőszakos sármőr. Megkerülhetetlen szerző, sajnos éppen a jobboldal kisajátította. A *Vendégség* című Páskándi-darab – a recensens a Várkonyi-féle, Bárdi-, Básti-, Darvas-féle zseniális előadására, felvételre emlékszik, most az Új Színház játssza. Ez a darab történelmi távlatba, a 16. századi unitárius Dávid Ferenc példájába tolja ezt a besűgői élményt, noha egyértelmű benne a szovjet típusú diktatúrák tapasztalata.

Temesi szembesülése – alig egy esztendő élménye nyomán – friss. De alighanem mégsem ez a publicisztikus társadalomkép oka. Temesi ilyen. Saját korlátai kötik gúzsba ezt a valaha nagy garral az irodalomba lépő író. (*L'Harmattan-Könyvpont*)